

ÉRTEKEZÉSEK.

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

ELSŐ KÖTET. 1867—1870.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

PESTEN.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

3 13602

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. Szinováczy Györgytől.	
1867. 17 l.	Ára 12 kr.
II. Szám. A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól.	
1867. 19 l.	12 kr.
III. Szám. A nemzet szellemi élete a párizsi kiállításon. Dr.	
Konek Sándortól 1867. 42 l.	30 kr.
IV. Szám. A magyar Korona országainak legujabb népesedeési moz-	
galmi. Dr. Konek Sándortól 1868. 52 l. . . .	35 kr.
V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulá-	
tól. 1868. 38 l.	25 kr.
VI Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti	
Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.
VII. Szám. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés, Pulszky	
Ágostontól. 1869. 27 l.	20 kr.
VIII. Szám. Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116. l. . .	70 kr.
IX. Szám. Záder György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth	
Lőrincztől. 1869. 26 l.	25 kr.
X. Szám. A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól.	
1869. 18 l.	25 kr.
XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbünte-	
tésről Poroszországban, Pauler Tivadartól	
1870. 26 l.	25 kr.
XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megala-	
kulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l. . . .	25 kr.

A

RÓMAI JOG

S AZ

UJABBKORI JOGFEJLŐDÉS.

PULSZKY ÁGOSTTÓL.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1869.

RÖMELI JOG

UJABB KÖRLEÍRŐK

PUSZKY ÁGOSTÓL

Nyom. az „Athenaeum“ nyomdájában. 1869. Pesten.

A római jog, s az újabbkori jogfejlődés.

Pulszky Ágosttól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1868. october 5-dikén tartott ülésében.)

Kegyelet a múlt iránt követeli, hogy készséges legyen hálánk minden jó műért; hasonló kegyelet a jelen iránt parancsolja, hogy oly túlzástól óvakodjunk, mely az elhaltak dicsőítését az élők gyalázásává változtatná át.

(Lewes : Aristotle.)

A hasonlat, melyet sokan az újaknak a régiek fölötti felsősége, s törpének egy óriás vállain emelkedettsége közt képzeltek, egészen hamis és gyermeteg. A régiek nem voltak óriások, s mi sem vagyunk törpék; de emberek vagyunk mindnyájan s egy mérvűek, csak hogy mi magasabban állunk, minthogy az ő nagyságukat a miénkhez hozzászámíthatjuk; mindig feltéve, hogy nem engedünk hozzájuk képest tanulmányban, figyelemben, elővigyázatban s igazságszeretetben; mert ha e tulajdonok hiányzanak bennünk, nemhogy óriás vállaira emelkednénk, de saját termetünk előnyeit is elvetjük, midőn a földön fetrengve maradunk.

(Ludovicus Vives : ugyanott idézve.)

I.

Macchiavelli állítása szerint az államok erősödnek, valahányszor eredetük alapjaihoz visszatérnek *). Mert fenntartásukra ugyanazon tulajdonok szolgálnak, mint megalapításukra; ezeknek ismételt előidézéséhez pedig hasonló körülmények szükségesek, mint a melyek közt első ízben kifejlődtek. S ez áll nem csak a politikára nézve, de igaz egyszersmind a művészet s a tudomány terén is. A szobrászat már kétszer virágzott fel a régiek tanulmányozásának befolyása alatt; a görög nyelv mívelése s az ókor tanainak megújított ismerete a 15. században még a matematikai tudományoknak is jelentékeny lendületet adott; az újkor történeti irodalma Voltaire- és Montesquieutól számítható, kiket Bayle nagyszerű biographicus munkálatainak s a St. mauri beneczek roppant diplomatikai kutatásainak kelle megelőzni; s hazánkban is Kazinczy, irodalmunk újjáteremtője, egykoru vala Révaival, nyelvünk elemeinek legalaposabb tudásával. De alig van jobb példa a szoros összeköttetés jelzésére, mely a tudomány fejlődése s történetének tanulmányozása közt létezik **), mint az átalakulás, melyet a római jog bensőbb ismerete az összes jogi felfogásban körülbelül hatvan év előtt megindított, s mely szinte forradalmi gyorsasággal terjedvén, a legelvontabb tanokat is csakhamar áthatotta, s méltán tekinthető a tudomány újjászületésének, minthogy ennek számára általa szereztetett vissza azon gyakorlati befolyás az életre, a jövő módosítására, mely minden emberi igyekezetnek végre egyedüli észszerű célja.

A múlt század végén ugyanis a jogtudomány elvesztette volt a valóság érzetét, s vele együtt eltévesztette létének indokát, feladata tudatát. Az egyetemes elvek, melyekre

*) Macchiavelli: Discorsi sopra la prima deca di T. Livio (Libro III. Capitolo I.).

**) E kérdésre vonatkozólag néhány szellemdús észrevételt tett Savigny: Geschichte des röm. Rechts im Mittelalter (IV. kötet. Előbeszéd III. old., az első kiadás szerint idézve.)

századok igyekezetei folytán alapítottatott, lassanként változatlan képletekké kövesültek; s ezek, eleinte egész következtetések rövid szabatos kifejezéséül használva, idővel, a mint eredeti tartalmuk elhomályosodott, többnyire már csak eszmehiány eltakarásása szolgáltak, midőn az emberek megfélemedeztek tulajdonképeni jelentőségükről, többé nem okoskodván azon, a mi előttük kétségbe vonhatlannak látszott. Az élet egyes özszerű jelenségei, melyekre a jog részletes szabályainak irányulni kellene, szem elől elhagyattak, s iskolai szörszálhasogatások foglalák el helyüket; az ember maga mint elvont fogalom tekintetett, mely inkább elmélkedés tárgya, mint viszonyok teremője; és még az oly nagyra becsült meghatározások és különböztetések is, a mint tárgyaik mindinkább az általánosság ködébe borúltak, határozatlanokká lettek, és elmosódtak a gondolatzavar keletkező bizonytalanságában *).

Ezen üres alakiasság terjedésének, mely a jogtudományt hosszas tespedésre kárhoztatá, véget vetett az ügynevezett történeti iskola. A kitünő férfiak, kik ennek terén közös szükség gerjesztette szellem által utalva találkoztak, a római jog gazdag tárházában lelték fel a tápot, melyet az elsoványodott, kiaszott fogalmak számára kerestek, s míg egyrészt annak közvetlen az életből levezetett ágazataiban teljes és szükség szerint tágítható rendszer vázát szemlélték, másrészt aprólékossáig terjedő határozmányjaiból bő anyagot merítettek a jelentkező egyes hiányok kitöltésére. Az eszmének történeti származtatása által megtanulták eredeti jelentőségüket; összeköttetésüket kilesték fejlődésük egymásutánjából, melynek szakadatlan folytonosságában a jogköltések valódi helye s értelme is kiderült, s így az előbb pusztán észtani eljárás által nyert eredményeket tényleges adatokkal ellenőrizve s javítva, a jogtudománynak szintoly szolgálatot tettek, mint Torricelli s Pascal a physicának, mikor az ürtől irtózás elméletét elvetve, kísérletekkel iparkodtak a jelenségek természetét felfedezni, s a felállított elveket kellően igazolni.

*) Hasonló jelenséget a tizennegyedik században jellemez Savigny: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*. (VI. kötet 47. Fejez. 8. oldal).

A szerencsés lendület, melyet a jogtudomány e módszer követése folytán nyert, azt csakhamar általánosítá, elánnnyira, hogy jelenleg csaknem kizárólagosnak mondható. Mai nap a római jog képezi már mindenütt, igen kevés kivétellel, a jogi tanulmányok alapját; benne gyökereztetnek majdnem minden jogi fogalmaink, s még azok is, melyek világosan más talaj termékei, az övéinek köntösében mutattnak be. Vele foglalkoztak a legélesebb, legszorgalmasabb tudósok, s csakugyan az képezi korunk legbecsesebb jogirodalmi munkáinak tárgyát. Az egész jogtudomány jövője a római jog mívelésétől látszik függővé tétetni, s ha ez elhanyagoltatnék, valószínűnek tartatik, hogy, a mint már kétszer megtörtént, az is süllyedne, s fokonyként felbomlásnak indulna.

Ezen állítólagos aggodalommal szemközt azonban más nézet is keletkezhethet s érvényesülhet. Midőn egy tudomány oly szorosan kapcsoltatik egybe valamely, bárminő terjedelmes, de befejezett szervezettel, hogy haladása ennek fenntartásától feltételeztetik: többnyire nem a tudomány az, mely támogatásra szorul, hanem a szervezet vesztette életerejét, s annak van a kötelékre szüksége, hogy továbbra is fennálhasson. S így azon, mindenesetre komoly kérdés támadhat, vajjon, nem hogy a jogtudomány segéd forrásai apadtak volna ki, de nincsenek-e inkább a római jogéi kimerítve, s vajjon nem hátráltatja-e inkább mostan ennek módszere a jogtudomány fejlődését, mintsem elősegíteni képes? S minthogy valamely tudomány haladása nem egyéb, mint a viszonyoknak, melyekre vonatkozik, teljesebb magyarázata, illetőleg az eszméknek, melyeken alapúl, helyesebb elrendezése az okok s okozatok láncolatában, e kérdés a következőkre oszlik: a jogi módszer mely eszméi származtak a római jogból, s mily hatással voltak a tudományra? s másodszor: a tudományban jelenleg mely eszmék vergődnek uralomra, s honnan veszik származásukat? E kérdések megfejtésétől függ a jogtudomány követendő iránya, s e megfejtés előmozdításához kívánok tehetségem szerint néhány megfigyeléssel járulni.

II.

A római jog, mely rendszeren mint egyöntetű egész szokott tekintetni és szerepelni, tulajdonképen három, élesen elkülönözhető elemből áll, melyek, bármint lettek légyen évezredek befolyása alatt az összfoglatban egymással átszőve, mégis mindig megtartották külön létüket, ha más-más arányokat öltve is az idők változtával, s különböző fontossággal felruházva. Mindazonáltal a három közt eredetileg kétségen kívül a jog nemzeti része képezte a szívet, melyhez a világbirodalmi s a bölcselemi eszmék hozzájárulván, testét növelték és gyarapították. E nemzeti elem, melynek elnevezése alá szokás többnyire mindazt venni, a minek eredete kétséges vagy mivolta megmagyarázhatatlan, a római jogban ellenkezőleg igen határozottan kiválik, s annál nagyobb mérvben, mennél inkább nyomozunk hátrafelé a történetben, míg a jog ősi alakulásához érve, egyedüli tényezőjeként tűnik fel. A régi vallás szertartásainak pontos fenntartása, elavult kifejezések felfrissítése s felvilágosítása képezik első tárgyát, s az élet ügyletei folytán előidézett alakulatai csupán másodrendben sorakoznak e feladata mellé, melynek reájok kiterjedő természete s szentesítése által, ha egyrészt szabatos egyéni vonásokkal lőnek felruházva, és, a cselekvények szigorú megkülönböztetése szükségletének kellvén eleget tenniök, bő kifejtést nyertek a részletekben, más oldalt meg lettek sokáig a közvélemény változásainak befolyása s egyéb téren bármennyire elfogadott idegen elemek vegyülete ellen óva. S így történt, hogy még hosszú idővel, miután a rómaiak eredetük köréből kibontakoztak, mikor Carthagót már meghódították, s a görög művelődéssel s a görög művészet és tudomány szellemével megismerkedtek, a római jogot mindig a „*jus pontificium*“ s a tizenkét táblás törvények lehellelte életét; hogy Plautus és Terentius korában, melynek általunk ecsetelt társadalmi viszonyait Molière igen kevés változtatással mutathatta fel századának jellemrajz gyanánt, az áldozati állatok kellékeinek meghatározása s a felhívandó istenek elsorolása gondos figyelemmel följegyeztetett a jogi írók

által *); s hogy mikor már egyes polgárok idegen tartományok kormányzása, az adók kibérlése által megmérhetetlen vagyonra tettek szert, s a régi erkölcs elenyészett, a családi kötelék bomladozott, otthon a föld közösségének ős eszméje még jelentékeny szerepet játszott, és a régi fogalmaktól eltérő, a körülményes alakiasságok mellőzésével történt rendelkezések a jogi oltalom jótéteményeiben nehezen részesülhettek.

Az ellentét, mely így a köz élet szelleme s a jog tartalma közt napról napra szembetűnőbbé vált, oly szabatos fogalmu, oly fegyvelmezett észjárásu, az alakiasságokat annyira tisztelő népnél, mint a római, igen hosszú ideig állhatott volna fenn, csak úgy mint pl. Angliában még jelenleg is; s valóban nem hirtelen forradalom végzése által lőn eltörölve, hanem megszűnt, mert léteztek kiegyenlítését közvetítő elemek, melyeknek működését a körülmények hathatósan gyámolíták, még pedig kettős irányban. Először kitágult, általánosabb jellegűt öltött maga a vallás, mely már régóta nem volt több pusztá külsőségek halmazánál; s midőn most ezek közé felvették a meghódított népek istenségei, mondái, babonái, s a vallás szertartásai így sokszorosodtak, s többé nem képezték a nemzeti érzet kiegészítő részét, már a jognak sem szolgálhattak merev zsinórmértékül, a minek folytán meglazultak a kölesönös kötelékek, s az ősi viszonyoknak köztők lassanként egészen fel kelle bomlani. Hasonló, bár ennyire be nem fejezett, átalakulás folyamatát tünteti fel későbbi történeti szakban a kánoni jog; s a különbség, mely a Cicero idejében dívó vallást s jogot az Appius Claudius korától elválasztja, szinte azonos azzal, mely a tizennegyedik századbéli keresztény dogma s jog s az ötödik századnak hite s kánonai közt fennforog. Csakhogy a keresztény tan befolyása a kánoni jogra egészen másszerű, mint az, melyet a rómaiak vallása a római jogra gyakorolt. Amaz főleg benső, szellemi; ez egészen külső, kézfelfogható volt; ott a szertartások jelképiesek, itt a lényeg-

*) Tanulmányosak e tekintetben: Fabius Pictor, P. Mucius Scaevola, vagy Junius Gracchanus iratainak fennmaradt töredékei. Kiadva Huschke által a „Jurisprudentiae antejustinianae quae supersunt“ című gyűjteményben.

hez tartoztak. S épen ez kedvezett a római jog világiasodásának, minthogy e szerint csupán alakja volt megkötve, eszméi ellenben háborítatlanul fejlődhetek tova mindaddig, míg elég erősekké váltak, a hagyományos mez elmellőzésével is föllépni. Az ilyszerű átmenetet továbbá azon körülmény is könnyíté, hogy az egyházi elem a világitól nem volt külön választva, s a papi tiszteket gyakran ugyanazon férfiak viselték, kik mint praetorok a jogot az új viszonyokhoz illesztették, s azt, a mint Róma nemzet lenni megszűnt, hogy birodalomná váljék, a „jus gentium“-nak kifejtése s terjesztése által gyökeresen megmásították, a benne addig uralkodó elemet háttérbe szorítván, hogy a világuralom körülményeihez jobban illőkkel felváltsák.

Az ily módon megindított és keresztülvitt átalakulás természetesen pusztán tapasztalati s gyakorlati volt. Az egyetemes forgalom igényeinek levén hivatva megfelelni, a jog esetről esetre fejlődött azok felmerültével, minőségét a körülmények természetétől kölcsönözve; mindazonáltal, mint-hogy a szellem, melyből eredt, egyenletesen terjeszkedett hosszú időn át, minden egyes szabálya bizonyos általános méltányossági érzettől lón áthatva, mely azt a többiek tömegével összhangba hozta. Ennek folytán pedig, annak daczára, hogy alkotóinak szeme előtt semmi rendszer nem lebegett, a jog mégis megtartá azon összefüggést s benső egyöntetűséget, mely a politikai viták sokoldalu iránylatai által közvetítő engedékenységhöz s tágasabb átnézethez szoktatott elemek termékeinek rendesen tulajdonát képezi, s gyorsan alkalmassá vált a legidegenszerűbb viszonyok rendezésére, a legbonyolultabb ügyletekből keletkező kétségek elintézésére, a nélkül, hogy növekvése miatt eredeti keretét bármikor is szét kellett volna rombolnia.

Midőn azonban kevéssel a császárság teljes megerősülése előtt a nép közvetlen befolyásának a jog fejlődésére végső maradványai is megszűntek, midőn többé nem utólagos szükségérzet, de elérendő célserkenté a törvényhozást, midőn a jogtudósok már nem mint szabályalkotó praetorok, hanem csak mint „prudentes“ tekintélylyel, tanácscsal, magyarázat által gyakoroltak hatást, új szellem nyomult a jog művelésébe, a mely azután a római élet hanyatlásával együtt

terjedt, minthogy majdnem minden kitünőbb elme épen annak folytán a jog terére szorúlt, mint azon egyedüli menhelyre, hol, némi siker kilátásával s veszély nélkül, szabadabban mozoghatott. E szellem pedig a bölcséleti elem feltűnésében és erősödésében nyilvánult, s különféle alakokat öltött. Mindenekelőtt bizonyos hajlamot eredményezett általános észszerű elvek felállítására, s ezek közt találjuk a római jogászok legszebb s maradandóbb mondatait, melyek a jogba tartozó erkölcsi eszméknek jelenleg is legnemesebb megtestesítését képezik, s az ókori bölcsészetnek legbecsesb eredményeként szálltak az utókorra. Mert, ha kétségen kívül igaz is, a mihez az újkori római jogtannak egyik fő tekintélye ragaszkodik *), hogy t. i. bármelyik külön bölcsészeti iskola sem adott haladásának irányt: az sem szenved kérdést, hogy a bölcséleti szellem, mely kivált Hadrian s Marcus Aurelius idejétől fogva a társadalom épebb, komolyabb részét áthattotta, tetemes befolyással volt a nagy jogászok egész gondolatmenetére, elmékedéseiknek mintegy légkörét képezve, körülbelül úgy, mint a középkor iskolai bölcsészetének a keresztény világnézet. De viszont e befolyásnak ilyenmü általánossága maga ismét azt eredményezé, hogy kizárólagos, rendszeres nem lehetett; az előzmények helyességéről pedig tanuságot tett a classicus jogászok által kimondott észjogi tételek természete, s helyzetük a római jog szervezetében, hol a gyakorlati jogszabályoknak épen nem alapjául szolgálnak, hanem egyedül felvilágosítására, diszítésére használtatnak; inkább magyarázatok s példák, mint indokok, elannyira, hogy, ha a Corpus Juris-ból mindnyájan kitöröltetnének, a római jog még sem vesztené semmit, sem következetességéből, sem belső összefüggéséből, sem gyakorlati értékéből; csupán azon magasabb méltóság jellegétől fosztatnék meg, mely becsét szinte két évezred nemzedékeinek véleményében folyton csorbítatlanul fenntartotta.

A bölcséleti szellem hatása a római jog e harmadik szakában azonban távolról sem szorítkozott az imént vázolt s utóbbi korban bár nagy horderejű, de közvetlenül minden-

*) Puchta: Cursus der Institutionen. (I. köt. 434. l.)

esetre meddő tünemény létrehozására. Csakhogy befolyásának összesége, s az alak, melyben az nagyobb részt nyilatkozott, csupán úgy becsülhető meg méltányosan, ha számba vesszük, hogy a római nagy jogászok, talán az egy Gaius kivételével, főleg a gyakorlat terén működtek, s hogy ennek követelményeit, melyeket állásuk velök élénken éreztetett, nem takarta el előlük sem a magas szellemi képzettség, mely által kitűnnek, sem az emelkedett világnézet, melyet elsajátítottak. A míg tehát hajlamainknak s eszményeinknek magasztos elveik nyilatkoztatásával egyrészt kielégítést szereztek, másrészt a jog részleteinek kifejtését sem hanyagolták el, de, s kiválólag ebben különbözik munkásságuk elődeiktől, már nem pusztán az élet felmerülő igényeinek mérvében, hanem a tudományos fejlődés arányait megtartva, a belső egyenetlenségeket elhárítva *), s az egyes tanokat a legcsekélyebb részletig szigorú gondnal s páratlan szorgalommal alkalmazva s kidolgozva, míg szervezetüket a tökély azon fokára emelték, melyen szemlélve Leibnitz azt a mértani írók munkái után az emberi elme legerőteljesebb s egyzersmind leggyöngédebb terményének ítélteté.

A római jog ezen sajátos alakulata virágzásának fénykorában, — mert hiszen a későbbi századokban haladása megakadt, ha csak gyűjteményekbe szedetését előmenetelnek nem akarjuk nevezni, — még világosabban megérthető, ha a kánoni jognak éppen ellenkező rendszerével hasonlítottatjuk össze. Míg a római jogban nincs központi, metaphysikai alapeszme, mely az egésznek kulcsaként szerepelne, míg inkább következtetései szigora bámulatos, mint következtetességének tökélye **), míg egyes tanai helyesebben rendelvék

*) E feladatukat mily szellemben fogták fel, érdekesen kitűnik Gaius kifejezéseiből Institutiói I. könyvének 84. és 85. §-ban, hol Vespasian és Hadrian két intézkedését, melyek észjogi szempontból ellentétesek volnának, egyenlően az „inelegantia juris“ kikerülésének szükségével indokolja.

**) Leibnitz egyik levelében (Epistola 119.) a római jogrendszert dicsérve, a következő kifejezést használja: „mira est vis consequentiarum“, nem pedig consequentiae; szolgáljon ez a szövegben kifejezett gondolatnak némi igazolásul.

egymás mellé, mint egymás fölé vagy alá, s míg alkata így analyticus jellegű: addig a kánoni jog szorosan syntheticus természetű; egy általános fő fogalom nyugszik: a vallás s egyház változhatatlan dogmaszerű értelmezésén, mely nélkül jelentőségét veszti az egész, s porba dől, mint a test, melyet elhagyott az élet lehellete. Egyes ágazatai különváltak, s csak közvetve kapcsolvák össze egymással a viszony által, melyben a törzseszméhez állnak; arány nélkül, egyenlőtlenül ki képezvék; nem az öszszerű viszonyok folyamányai mint a római jog szabályai, hanem inkább egy merev elvnek alkalmazásai, mely csak ott szenvedett módosítást, hol a gyakorlat eszményi élet megcsorbította és eltompította.

Tévedés volna mindazonáltal, történeti s lélektani tévedés, e különbséget a két jogrendszer közt fejlődésük terére általvinni, s azt állítani, hogy, mivel a római jogban az általános a különlegesnek mintegy képződménye, koronája, a kánoniban pedig ellenkezőleg forrása a részlegesnek az általános, az előbbinek fejlődése az emelkedésnek, az eszmei tisztulásnak, az igazságtalanból az igazság felé törekvésnek képét nyújtja, míg a második a hanyatlásnak, az erkölcsi romlásnak, a transcendentális fogalmak lealacsonyodásának példáját tünteti föl. Történeti tévedés, mert, a mint fentebb kimutattattott, a római jog erkölcsi elvei nem hatották át anyagának szövetét, s keretét képezik inkább, mint egyes fonalszálaikat; mert továbbá a kánoni jog alakulása a gyakorlatban ép oly kevésbé felel meg a rendszeréből következő esztani egymásutánnak, mint amazé; hiszen alapeszméje maga, az egyház határozott fogalma, is csak fejlődésének késő szakában lön szabatosan felismerve, bár kétségtelen, hogy kezdetől fogva, ha bizonytalanul is, mint czél lebegett törvényeinek alkotói előtt; lélektani hiba, mert a kánoni jogot illetőleg azon feltevésből indul ki, a mely különben a történetírók közt eddig minden ősi kort illetőleg általánosán elterjedt, mintha eredete századaiban, midőn megalapítói a világ bonyodalmaiktól, ügyleteinek zavarától távol, a szegénység és elvonúltság egyszerűségében éltek még, az eszmék világosabbak, a fő elvek, meg nem törve a következtetések sokszorosságában s eltéréseiben, nagyobb hathatóságúak lettek volna. Már pedig e nézet a valósággal homlokegyenest össze-

ütközik. Minden hiteles tudósítás, melyet valamely kezdetleges korból bírnak, minden tapasztalat, mely e tekintetben máig feljegyeztetett, azt bizonyítja, hogy az emberi elme mozgékonyasága, élénksége már a műveltség igen alacsony szakában szintoly nagy, mint eddig elért legmagasabb fokán, csak hogy kisebb levén az ismeretek tömege, melyre munkásságát irányozhatja, belévonja ennek körébe a képzeleteket és érzelmeket is, s ha kevesebb elméletet, annál több előítéletet s álmod eredményez; a minék folytán még kevésbé képes az általános elveket akár külön, elszigetelten, akár egész terjedelmükben, jelentőségükben felfogni; hiszen az elvont eszme olyan, mint az átlátszó test; tisztaságában, fényében csupán akkor tündöklök, ha a tudomány sugarai hatják át, míg egyébként csak környezetének színét viseli; és sötét időben, sötét alapon a homály beláthatlanságában rejtőzik tekintet elől.

Ámbár tehát e szerint teljesen hamis azon vélemény, hogy a kánoni jog történeti haladása egyértelmű a súlyedés menetével: annyi mégis tagadhatatlan, hogy általa akasztatott meg a római jog fejlődése, s hogy ez általa vezetett hosszú alárendeltsége felé. A nagy jogászok idejében is már a kereszténység osztotta meg a joggal a társadalom ép elemeit, magához vonzva a democraticus helyzetűeket és érzelműeket, míg a magasabb állással s műveltséggel bírók a törvények pályájára léptek; később azonban, az elkorcsosodás terjedtével, miután nem maradtak elegendő erők a kétféle hivatás betöltésére, az egyház, mint fiatalabb, s az új eszme megtestesítését képező intézmény, győzött, s a római jog, utolsó támaszától, az ókori bölcsészettől is megfosztva, mindinkább elhanyagoltatott, különösen mióta a kereszténység Constantin alatt államvallássá lőn, s megvédését az eretnekesség ellen a rend barátai sokkal fontosabb feladatuknak tekinték, mint az ügyis szétmálló társadalmi és forgalmi állapotok erősítését és szabályozását. A császári constitutiók ugyan még mindig változtatták a jog egyes részeit, de legtöbbszörre belé nem illő, az egyházi érdekeket előmozdító határozmányok által; a keleten, hol az államélet kevésbé volt kultúrádásoknak kitéve s meg nem szakasztatott, a nagy jogászoktól vett lendület a rendszert fenntartotta; sőt, bár a szellem, melyből eredt, létezni rég megszűnt, képes volt még a jog rö-

vid utóvirágzását is eszközölni Justinian alatt, melynek gyümölcse: azontul változatlan, végleges alakja, át lőn nyugatra Belizár olaszországi hódításai által szállítva; midőn azonban a barbarok újabb támadásai s győzelmei az ősi császárság helyreállításának minden reményét romba döntötték, a római jog a római nép sorsában részesült, s a tanok, melyeken világbirodalom szerkezete alapúlt, egy leigázott, szellemileg is tönkre ment faj kisszerű csonka viszonyainak mérvében sorvadtak össze.

Öt századon át ezután a római jognak nem volt egyéb állása, másnemű köre, mint a durva szabályoknak, melyekbe a művelt világot leigázott vad népek szokásai foglaltattak össze. Eltörpült, hagyományai megszakadtak; a tudatlan kor nem is érté már a nagy jogászok kifejezéseit, és rendszerök csekély tudomását főleg nem is azokból, de csupán a tökéletlen gyűjteményekből meríté, melyek akkor készültek még, mikor az összeroskadt birodalom emléke újabb volt, mintsem feledségbe merült volna, és az elhaló műveltségnek még némi kétes világa derengett. Egy tekintetben, igaz, a római jog kiváltságos hatáskört nyert, a mennyiben az egyház által, mely a múltat egyedárusítá s ki tudta aknázni, a hol érdekében állott, hozzátartozóinak jogául mindenütt elfogadtattott, minthogy egyrészt némi közös kötelékül szolgálhatott, másrészt pedig a papság minden módot felhasznált, hogy magának általában tekintélyéhez illően a többi osztályoktól elkülönzött helyzetet alkosson; de ezen használatás folytán, bár egynémely szabálya többször idéztetett, sem részesült akármilyen művelésben; sőt az egyház növekvésével s erősülésével mindinkább alárendelt szerepet játszott, a mint a kánoni jog függetlenebbé s merészebbé vált, s a vallási eszme, az egyedüli, mely a nemzetek akkori értelmetlenségével megfért, önállóbban, leplezetlenebbül lépett fel az emberiség fölötti uralmat korlátlanul követelve.

A míg az egyház ezen felsőbbsege kérdésbe nem vonatott, a római jog, mely kiválóan világi jellegű, természetesen fel nem támadhatott. A viszhatás ideje azonban lassanként elérkezett, s vele együtt kedvezőbb sors a jog részére. A mozgalom elején mindazonáltal nem a római rendszer lőn az egyházinak ellenében elfogadva. Olaszország, hol legtöbb nyoma

maradt fenn, az egyháznak volt egyszersmind székhelye; Németországban pedig, mely a világi felek hatalmának e korban fészkeül szolgált, a római jog nemcsak idegen volt, hanem nagyobbára a köztársaságnak valamint a kényuralomnak democratiája alatt alkotva, még ellentétben is állott a társasági egyenlőtlenségen alapuló intézményekkel. Az ezekből keletkező hűbéri rendszer lőn tehát a tizenegyedik és tizenkettedik századokban a zászló, mely alatt az egyház elleni harcz folyt, s mely lényegesen katonai természetű, leginkább is megfelelt az erőszakos ösztönöknek, melyek az emberi mivelődés második fokán, s ezen állott a hierarchia zsarnokságából kibontakozó társadalom, a köz szellemben túlnyomók. De éppen a kizárólag tényleges jellem, melyet az egyház elleni ezen támadás viselt, lehetleníté állandó sikerét; a hűbéri rendszer lassanként maga került azon befolyás alá, melyet megdönteni iparkodott; ostromsánczból védbástyává lőn; s a papság annál biztosabban láthatá előre diadalát, mert tudta, hogy ellenfelei nemzeti különleges szellemének meg kelle törni az egyházi szerkezet s befolyás egyetemességén, melyet csak hasonló általános világbirodalmi eszme veszélyeztethetett.

Ez eszme, az ókor hagyománya, tagadhatatlanul létezett; sőt a pápaság maga költötte fel először Nagy Károly koronáztatásánál. Csakhogy sokáig meddő maradt, mert megtestesítése pusztán a katonai osztály által kíséreltetett meg, mely természeténél fogva a társadalmi szakadozottság fenntartója. Azonban majdnem ugyanakkor, midőn a hűbéri rendszer jellege a lovagiassággá változott át, s az egyháznak alárendeltjévé s támogatójává lett, új elem, a polgárság, mely amaz ellen éppen az egyház által ápoltatott s védszárnyai alatt növekedett, emelkedett jelentőségre, s vállalta el a világiassítási szerepet. S ez elem szükségleteinek felelt meg a római jog. A városok szervezete úgyszólván folytonos, szinte háborítatlan fejlődésben származott az ókorból, úgyszólván keblükben lőnek emlékei, a joggyűjtemények kéziratai, ha nem is feledéstől, de legalább a végenyészettől megóva. Gazdagodásuk, iparuk, kereskedelmük mozgalmas élet sokszoros viszonyait idézték elő, s ezeket csupán tartalomdús, a részlete-

ket felölelő jogrendszer elégíthető ki. E körülmények mind a római jog új művelésére utaltak *), s egyszersmind kitűzték nem csak fejlődésének irányát, de terjedésének módját is. Nem fegyveres erővel eszközöltetett az, rendetlenül és rögtönösen, mint a hűbéri rendszeré, hanem a béke útjain, tanítás és forgalom, szorgalom és munka által, mint az iparé s a vagyoné; s a nyugati császárság romlása óta először történt, hogy Európának majdnem minden országa azonos szabályokat ruházott fel vagy kizárólagos vagy törvénytörő erővel, az előítéletek vagy erőszak nyomása nélkül, egyedül a közös érdek és felvilágosodás helyesen felfogott sugallatai folytán.

A glossatorok, e kor s e szellem jogtudósai, midőn a római jognak megaláztatásából ily magasztos polczra emeléséhez járultak, nem azon módszert követték, melylyel eredetileg fejlesztetett, nem bővítették új tanokkal a gyakorlat igényei szerint, hanem ellenkezőleg, szabályai helyes magyarázatát kutatták, s elméletükhöz iparkodtak az életet alkalmaztatni **); azt pedig nem az elvek rendszeresítése, alapul felvétele által, úgyszólván a jognak új alakba öntésével törekedtek előmozdítani, hanem az egyes határozmányok körülírása s a szavakhoz való szigorú ragaszkodás által vélték erőltethetni. A theologiai viták szórszálhasogatásainak s az iskolai bölcsészet merev módszerének befolyása alatt képzett elmék fel nem foghatták a római jog tisztán inductiv természetét, melynek nem részletei, hanem általánosításai szóróltak kiegészítésre, s így rendszerének tudományos haladását kevésbé mozdíthatták elő; másrészt viszont, minthogy az életnek sok egészen új alakulata jelentkezett, melyekre nem illettek az ókor szabályai, az ezekhez állhatatosan szító glossatorok tanai s a gyakorlat közti űr is nemhogy betöltetett volna, de mind-

*) Mesteri ecsetelésük Savigny nagy munkája III. kötetének egész tartalmát képezi, hol mind a városi elemnek, mind a világbirodalmi eszmének befolyása a római jog emelkedésére kimerítően tárgyalatik, s csupán ellentéte az egyházi szellemmel nincs kifejtve, ámbár ez szintén megemlíttetik. (III. kötet, 81. oldal s még több helyütt).

**) Savigny: Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter (V. kötet, 201. oldal).

inkább szélesbült, a mit még ama körülmény is siettetett, hogy az ókori írók terjedő ösmeretével, a tudományok ébredésével a tudós osztály a polgáritól mindinkább elzárkózott, s a római jog tanítóinak állása is megváltozott. S így lassanként megszűnt hatásuk, melynek oka s értelme sem léteztek többé; hiszen megfelelek volt hivatásuknak; meg volt döntve a kánoni jog mindenhatósága; a nemzetek érdekközösségének nagy eszméje gyökeret kezdett verni; következményeinek kifejtéséhez, rendezéséhez pedig, mely azóta négy század igyekezeteinek még jelenleg is távol célját képezi, más tényezők szükségeltettek; s a római jog, miután eredeti feladatán kívül egy második műveltségnek jelvényéül s kötelekűül szolgált, ismét háttérbe szorult azon hatalmasabb egyetemesebb eszmék mellett, melyek az emberiség jólétének még a társadalmi viszonyok rendezésénél is általánosabb s fontosabb követelményeit elégítik ki.

III.

Rómában, s miután uralma alá került minden nemzet, melynek műveltsége a miénknek előzményét képezi, az ókorban általában az állam az egyénnel szemközt mindenható, felelősség nélküli volt. S az összeség e túlnyomósága kitűnik minden téren. Róma nem szült egyetlen nagy gondolkozót sem, ki képes lett volna az emberi tudománynak irányt adni, sőt csak felekezetet is alapítani; az eszmék s vélemények itt inkább növekedtek mint alakítottak; magában a jogban is ismeretlen az egyéniségnek szentsége, mely az intézményeknek korlátlanul vettetik alá; s innen származott többek közt azon elterjedt nézet, hogy a római jog kényuralomi hajlamu és szellemű.

A középkorban folytatódott az egyénnek ez alárendeltsége. A keresztény vallásban ugyan bennfoglaltatik lelkiismeretének függetlensége s önállósága, de az egyház, tanait rendszeresítve, szervezve, azt ismét teljesen kiküszöbölte. A mely mérvben kezébe tudta a felsőbbiséget ragadni, abban avatkozott az élet cselekvényeibe, abban idomította elvei szerint az összes viszonyokat; s ha a fegyelemhez nem szokott

barbar népeknek s egyes hatalmasoknak megengedte is néha a tett szabadságát, ez mindig csak a czél kitűzése mellett s azért történt, hogy a gondolat, az indokok birodalmát annál korlátlanabbul kezelhesse.

A tizenötödik és tizenhatodik századokban azonban az emberi szellem annyira megerősödött, hogy függetlenségének kivívására vállalkozhatott. A szélesebb látkör, mely az óclassicus, s különösen a görök írók megújított ismerete folytán kitárult, a nyomdászat találmánya, a gazdagodás folytán élénkülő szellemi forgalom, a nemzetiségi eszmék ébredése, a vállalkozási kedv, melyet Amerika s India felfedezése gerjesztettek, az önállósági törekvest mind elősegíték, míg az végre a reformatio mozgalmában kitört, a mely midőn az egyetemes papságot s vizsgálati jogosultságot kimondá, ez által első sorban az egyéniség jogait emelé ki. Érezte ezt az egyház, valamint tudta azt is, hogy a világiasodásnak, mely a protestans országokban majd mindenütt bekövetkezett, forrása épen ezen egyéniségi szellemben rejlik; ez ellen fordult tehát főképen, úgy zsinati végzéseivel, mint egyéb fegyvereivel; sőt annyira át volt az egyéni kiemelkedés veszélyességének meggyőződésétől hatva, hogy a jezsuita szerzetben, mely szándékainak legbuzgóbb képviselője s előmozdítója vala, elfogadá még a világias nézeteket s műveltséget is, csak hogy alapja ellen visszafordíthassa, s azt ronthassa meg. Az egyház pedig, midőn ellenfelei szándékairól és jellegéről van szó, ritkán szokott lényegüket illetőleg csalódni.

Könnyen felfogható tehát, hogy a reformatio nem keregett a római jogban támaszt, annak daczára, hogy két századdal előbb ez volt az egyházi szellem korlátozója. De volt e tüneménynek még más oka is. Az imént érintett egyéniségi mozgalom hosszú ideig a vallásos és a gyakorlati térre szorítkozott. A tudományos módszerre sokkal később hatott át; itt a régi írók tanulmányozása s a keletkező felett túlnyomó műveltségük hosszú ideig fentartotta az ősi gondolatmenetet, a tekintélyek tiszteletét, az elméletek aggodalmaskodását. A római jog művelése pedig már főleg tudományos színezetű s czélú volt, s természetesen egészen az ókor vizsgálásából keletkezett eszmék befolyása alatt állott. S így, bármint kitünők voltak is magyarázóí, Politianus, Alciatus,

Haloander, s különösen a tizenhatodik század végén Cujacius, bármint hatoltak valóban a római jogászok szellemébe, még sem hozhatták rokonságba a század eszméivel; kitisztították a gyűjtemények szövegét, halhatatlan érdemet szereztek az által, hogy összehasonlították a régi írók állításaival, s a segédszereket összegyűjtötték a későbbi korban bekövetkezendő történeti ítézet számára, de nem sikerült független iskolát alapítaniok, annál kevésbé a római jogból a kor életének megfelelő tudományos rendszert fejleszteniök.

Különben ez aligha eszközölthetett volna általok, bármennyire fokozták volna már is oly kitünő munkásságukat, mert ellenkezett a dolgok természetével. Csupán a közügy korlátlan felsőbbségével az életben egyezhetett meg a jog kétségbevonhatlan elsősége a tudományok közt; a jogtudomány annak folytán volt „divinarum atque humanarum rerum notitia“ a rómaiaknál, mert isteni és emberi tekintély foglalatját képezte az állam. E feltét hiányzott a tizenhatodik században. Az állam megszűnt alap és ok lenni, eszköznek tekintetvén már; a jog sem maradhatott elemezetlen eszmei központ, hanem helyére utaltatott a többi másodlagos fogalmak közé. Tanai a bölcsészetnek lettek ágává, s rendszere más-más alakot öltött az egyes gondolkodók elméletei szerint.

Igen természetes, hogy az egész tudomány elvesztvén így önállóságát, a jog eszméje sem maradhatott független. S csakugyan minden jogbölcseleti rendszerben Leibnitzétől, — mert Grotiusé, mely a többinek mintegy bevezetéséül szolgál, nagyrészt még régi fogalmakon alapúl, — Kantéig és Hegeléig, a felállított alapeszmék metaphysikai természetűek; nem elemzés által nyertettek, hanem az általános bölcelem a priori felvett elveiből vezettettek le *). Ennélfogva a metaphysikai eszmék közönséges hiányában szenvedtek: elmosódottak voltak. A rómaiak az igazság és méltányosság eszméit nem igen elemezték; megelégedtek köznapi értelmük határozatlanságával; a jogbölcselek, midőn azokat magasabbakból leszármaztatták, s az emberiség egyetemes céljával

*) Ezt Kant igen határozottan mondja ki. *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. Einleitung II, Von der Nothwendigkeit einer Metaphysik der Sitten.*

vagy cselekvőségével hozták összeköttetésbe, de azzal, hogy az egyetemes cél vagy cselekvőség tulajdonképen micsoda, tisztába jönni nem tudtak, e határozatlanságot bizonytalansággal cserélték fel. Ennek folytán, a mint fel kelle a részletek épületét emelniök, tétovázók voltak következtetéseik, minthogy ezeket nem lehetett az általános eszmék tartalmából szigoruan igazolni, s a fő előzmények elmosódott volta mellett a szabatos iskolai okoskodás alkalmazhatatlannak bizonyult. A mint tehát rendszereik vázlatára került a dolog, kénytelenek voltak tartalmához az anyagot kölcsön venni; s minthogy az élettől meszebbre távoztak, mintsem hogy abból meríthettek volna, a római joghoz folyamodtak. De épen mivel idegen szándékkal, előre meghatározott saját célból fordultak hozzá, s inkább azt tekinték, mi illik elméleteikbe, mint azt, a római jog valamely ágazatának mi a valódi jelentősége, félreértették, félremagyarázták tanait, elferdítván másrészt saját rendszereiket is, és a jogtudományt azon zavaros állapotba ejtették, mely e kísérlet elején ecseteltetett.

A gyakorlat e hosszú idő alatt szervezetlen maradt. A nemzetiségek tömörülése be volt nagyobb részt fejezve, az államoké még nem. A középkori egyházi befolyás, a hűbéri osztály-egyenlőtlenség, a barbar röghöz kötöttség, mind fennállottak még, hol nagyobb, hol kisebb mérvben, bár a szabad egyéniség szellemének következményei körüket napról napra szűkebbre szoríták; e források száma, melyet a mindenütt bőkezűen osztogatott királyi privilegiumok s a pénzügyi szabályok hada szaporítottak, szinte lehetlenné tévék tartalmuk pontos és kimerítő ismeretét, míg gyakori összeütközéseik a zavart bonyodalmasabbá tévék; és a bíróságok önkénye és eljárásuk titkos volta a jogi szervezet összes működését homályba s kétségbe burkolák. Ez állapot tartható volt, míg főleg más kérdések érdekelték inkább, a kedélyeket; de midőn ezek, a lelkiismeret függetlensége, a királyi hatalom foka, az aristocratia helyzete, hol jobbra, hol balra eldőlték, az elmék a társadalmi viszonyokra irányultak, és ezek tisztulásának ideje bekövetkezett. Elősegíté ezt a többnyire túlnyomóságra vergődött korlátlan királyság, mely csak akkor lehetett valóban az, ha alattvalói is egyenlő szolgaságba süllyedtek; s végre megragadta a bölcsészet is a közvélemény

figyelmét, épen az ellentétek által, melyeket a létezővel szemben feltüntetett; sőt gyakran leginkább a túlzások folytán, melyekkel a kornak tapasztalatok által még le nem hangolt államférfiaiban úgy, mint népeiben, magasztos várakozást gerjesztett, s melyeknek támogatása végett módszere által a tevőleges tudományokban eszközölt előmenetelre sikeresen utalhatott.

Mind e tényezők, melyek a tizenhetezredik század végén a francia nagy forradalmat idézték elő, s általa elsöpörték a régi rendszerek csaknem minden maradványait, hatásukat a jogra már valamivel előbb éreztették, a codificationalis eszme alakját öltvén magukra. Az eszme, rokon lévén a kor hajlamaival, viszhangra talált, s rövidebb, hosszabb vajúdnak után a törvénykönyvek legtöbb országban létrejöttek. Bennök három elem különböztetendő meg: a nemzeti rész, mely többnyire inkább az anyag felosztásában nyilatkozott, s a tartalomban a személyi állapotok rendezésén kívül aránylag kevés határozományra szorítkozik; a bölcséleti rész, mely szellemüket, irányukat képezi; s a római jog, melyből szabályaik többsége merített, vagy a mely szerint még gyakrabban utánoztatott. Nevezetes azonban, hogy e három eszme a törvénykönyvekben sokkal inkább összhangba hozatott, mint az elvont bölcséleti rendszerekben, s a római jog felfogásában is, bár nagyrészt ezekből vétetett át, kevesebb hiány észlelhető. E látszólagos rendkívüliségnek magyarázata pedig a gyakorlat kiegészítő s kiegyenlítő erejében rejlik; mert az élet a kimondott elvekből és szabályokból gyakran oly következményeket fejleszt, melyeknek csirája bennök lappangott ugyan, de észre nem vétetett, vagy csak homályosan éreztetett első szerzőik által; s a tanok és tételek is, melyeket szűk felfogásu jogászok netalán megeseonkítva alkalmaztak, visszanyerik jelentőségüket s nyomatékukat, mihelyt mélyebb belátásu utókor vizsgálata alá kerülnek; hiszen értelmüket nem annyira a megalapítók, mint a felfogók alanyisága határozza meg.

A rendszeres törvénykönyvek kétségen kívül égető szükségnek feleltek meg, s nagy haladást jeleznek. Mindazonáltal nem igazolták, nem is igazolhatták a reményeket, melyeket alkotóik gerjesztettek, midőn, azt hivén, hogy a

forgalom minden keletkezhető viszonyait kimerítették, ama következtetéseket vonták, hogy a jogot minden készületlen számára teljesen hozzáférhetővé, s bárki által bonyolult esetekben is alkalmazhatóvá tették, és hogy további fejlődésnek már lehetőségét is tökéletesen kizárták. Ennek folytán az igények kielégítése után nemsokára a csalódás következett be, melynek érzete, válllvetve a franczia forradalom tanai ellen támadó viszhatással, s gyámolítva az egyéniségi szellemtől, mely most már haladása akadályát észlelé az imént belőle kiindult feltétlen általános egyenlőségi eszmében, a jogtudomány terére hatván át, új iskola alapjait veté meg, melynek fő tételét a jogi fejlődés határtalan voltának bizonyítása képezé. Ennek támogatására első sorban természetesen csak a történet szolgálhatott, s az új irány csakugyan nevét is ettől nyerte. A történeti kutatások ismét kidomboríták a jogtudomány folytonosságának s szakai összefüggésének eszméit, s szükségképen a nagy római rendszerre vezettek vissza, melynek befolyása alig szűnt meg valaha, s mely csupán azért tűnt néha szem elől, mert a módosuló viszonyok szerint más-más eszméje jutott fölszínre, s gyakorolt hatást. Oly nagy szerep azonban még nem esett osztályrészéül a nyugati császárság megdőlte óta, mint a történeti iskola alatt. Mert addig mindig csak részben s legfőlebb azon alakjában vétetett tekintetbe, melylyel a justiniani törvényhozás folytán bírt; az új irányt követő tudósok ellenben összes tartalmát s fejlődését tanulmányozták s fogták fel. De még sokkal többet tettek; eltulajdonították a nagy jogászok szellemét, s bevégzék művöket, kiegészítvén a csonkán maradt tanokat, s a római jog rendszerét a belső következetesség igényei szerint teljesen szervezvé. Igaz, hogy a gondolatmenettől, melyhez ezen óriási munka fáradalmai alatt hozzászoktak, nehezen bírtak megválni, s hogy az ókor példái benyomásainak engedve, irányukat néha a józan ítézet szabta határokon túl is követték, mint a midőn a szokásjogi öntudatlan primitív fejlődési modort az újkor határozott czélu s előre kiszámítható eredményü codificationalis eljárása fölé helyezték, és szinte sajnálattal emlékeztek vissza a régi jó időkre, mikor a polgárok kitünőbbjeihez még csak épen úgy folyamodtak a szomszédok jogtanácsért, mint háziszerekért

az egerek ellen*); mindazonáltal a jogtudománynak megmérhetetlen szolgálatokat tettek, melyek közt nem legesekélyebb azon lelkiismeretes józan ítészeti szellem felköltése, melynek élénk fuallata a tudományt folyvást mozgásban tartva, azt mind a mai napig megmentette a tespedés veszélyeitől. Az e szellemen alapuló eclecticismus képezi egyszersmind e téren az utolsó eredményt, melybe felvétellett mindaz, a mi bármelyik rendszerben jónak látszott, a nélkül, hogy bármelyiknek elvei s módszere kötelezőkül elismertettek volna; mintegy kísérletül, mely eszmék jegezsednek össze, ha erőszakosan szét nem választatnak valamely előleges elmélet egyoldalúsága szerint; s a mely jele, hogy az elmék minden eddigi álláspontot túlhaladva, kénytelenek ideiglen a tudományos kétkedésre s vizsgálódásra szorítkozni, míg mélyebb alapigazság felfedezése által több világot nyernek, mely majd lehetségessé teszi a viszonyoknak az új szervezéshez elkerülhetlenül szükséges egyetemes átnézetét.

IV.

A római jog, és, a mennyiben nyomdokait tapossa, az újkori jogtudomány is, a jog eszméjét a társadalmi viszonyok rendezésénél egyetemesnek s kizárólagosnak tekinték, s legfőlebb csak a rokon méltányosságé által engedék némileg korlátoztatni. Az emberi cselekvőséget teljesen szabadnak tettelek fel, csupán alanyi indokait ismervén el, s csak ezek módosítására tulajdonítván a körülményeknek is befolyást; míg a jogelveket oly általánosoknak vélték, hogy lehetőnek tartották a gyakorlati viszonyokat uralmuknak feltétlenül alárendelni.

Az emberi munkásság terjedtével azonban, a mint az egyes foglalkozások egymástól mindinkább különváltak s önállóságra vergődtek, körükben folyton gyakoriabbakká váltak az esetek, melyek a mindennapi élettől annyira eltértek, hogy semmiképen sem voltak a közönséges szabályok

*) A mint Cato felöli egy anecdotából kitünik. Lásd Fragmenta Catoniana, a Huschke által kiadott gyűjtemény 2. oldalán.

alá vonhatók; s lassanként elismert szokások halmaza keletkezett, melyek a jog általános határozmányaival is gyakran ellentétben állottak. Így fejlődtek a bányá-, váltó-, kereskedelmi törvények, s legújabbán, a telekkönyvi intézményből, az ingatlanokat illető jog; mely ágazatok mindegyike külön rendszert képez, saját alappal bír, s egyéni irányzatú. Mindazonáltal ama korban, midőn a jogtudománynak még jelenleg is dívó fogalma alakult, terük oly félreeső, tömegük aránylag oly csekély volt, hogy nem igen részesültek figyelemben az elméletek felállításánál, minthogy a zavar s alkalmatlanság, melylyel tekintetbevételük járt volna, úgysis nagyobbak látszott, mint tényleges fontosságuk. Sőt alig is kelthetett aggodalmat a különállás, melyet elfoglaltak; hiszen elfogadott igazságnak tekintetett, hogy nincs szabály kivétel nélkül; míg a törvény újabb fogalma, mely az ok s okozat változatlan egymásutánján alapúl, alig volt ismeretes, és a történetben sem vonatott még kérdésbe az esetlegesség csodás tana. Jelenleg pedig, midőn szaporodtak, s jelentőségük egyre növekszik, nyomatékuk ugyan éreztetik, s magyarázatukra több kísérlet történt már, de a jogelméletek általános szétmállása közepett még nem sikerült az őket megillető helyet kimutatni, s összeköttetésüket a tudomány egyéb tanaival teljesen felvilágosítani.

Mindazonáltal, ha e különálló rendszerek a jog egyes szabályai általánosságának útját állják, ha például a váltójog nem felel meg a szerződések elméletének, sem a telekkönyvi alakiaságok a tulajdonszerzésének, s a hajlam, mely újabbak fejlesztésére a jelenlegi jogállapotok jellegeként mutatkozik, minden egységes rendszer alakítása elé akadályokat gördít, magok a jog s a jogtudomány eszméi keveset szenvednek tőlök; részint mert módszerük rájuk is áthatott, részint mert csak elveinek bizonytalansága engedi meg, hogy kiterjesztessék följök a jognak szintén határozatlan s épen ezért nyűlékony fogalma. Sokkal többet ártott az ódon jogi módszernek egy másik, teljesen tudománynyá képzett, rendszer, mely alig egy század előtt keletkezve, az elméleti tanulmányok közt páratlan gyorsasággal növekedett, s most erőteljes ágaival nagy részét fűdi azon térnek, melyben addig egyedül a jogelvek vertek gyökeret.

S e tudomány nem egyéb mint a közgazdászat, a vagyonnak, az emberi anyagi szükségletek fedezése eszközeinek tudománya. Kiinduló pontja: az egyéni egyenlő önzés; tárgya: a munka s eredményei; tartalma: annak kimutatása, hogy a vagyon szerzésének s felosztásának bizonyos törvényei vannak, melyeket semmi emberi igyekezet meg nem másíthat; célja: a társadalomnak e törvények alapján olyatén rendezése, hogy minden egyén kíváncsi kielégíttessenek a nélkül, hogy lehetlenné váljék a többiekének betöltése. Szakai, bár sokkal rövidebb idő lefolyása alatt, csaknem oly számosak, mint a jogtudományéi; szinte egy századig a gyakorlat férfiai által sejtve, kik észlelték, hogy bizonyos viszonyok minden módosításukra irányzott rendszabályaikkal daczolnak, megteremtett elvont alapon egy nagy lángész nyugalmas elmélkedése által. Nemsokára gyakorlatilag alkalmaztatott, s az élet fejleményei viszont elveire hatottak vissza, s részletes következtetésekhez szolgáltatnak anyagot; utóbb szintén összekapcsolatott bölcséleti rendszerekkel; majd kiváltak összeségéből egyes tanok, s külön jelentőségre emelkedtek; mig ismétösszítés folytán a jog elveivel éles ellentétben álló communista elmélet alakult belőle. Ez képezi a közgazdászatnak utolsó szerves fejleményét, melynek alkalmazhatlanságából kitűnt a benne alapul elfogadott elvek elégtelensége a társadalmi viszonyok végleges rendezésére, s a melynek folytán művelői is tárgyalása hasonló eclecticus modorához járultak, amilyen a jogtudományokat illetőleg már valamivel előbb túlnyomóságra jutott.

A közgazdászat azonban önálló fejlődésén kívül is jelentőségre tett szert, kivált azon gyakorlati hatás által, melylyel, ha a jogtudományban még nem is, de a jogéletben mindenestre módosításokat eszközölt. Már a jogalkotó szokás elismerése által is, úgy a mint azt a történeti iskola értelmezé s megállapítá, a közgazdászati elemnek tétetett engedmény; mert hiszen a nép közvetlen jogi befolyásának tana napjainkban, midőn azt állítólagos közvetlen törvényalkotási jogából leszámaztatni már senkinek sem jut eszébe, egyebet nem jelenthet, mint azt: hogy némely társadalmi viszonyok a hivatalos törvényhozó tudtán s akaratán kívül keletkezhetnek, nincsenek az elvont jogeszmé önkényének alá

vetve. Még határozottabban nyomták a közgazdasági elvek jellegüket azon különvált jogok rendszereire, melyek fentebb említették, s hol az általános szabályoktól eltérést okozó körülmények, bár nem kizárólag, de nagyobbreszt közgazdasági természetűek. De jogi tekintetben a közgazdasági eszmék a szerződési tan terén voltak legtermékenyebbek, a hitel fogalma folytán, melyet ott meggyökereztettek, s mely a régi szerződési elméletek fölé növekedve, csaknem mindnyáját beárnyékolá. A római jog szerint ugyanis szerződés, sőt egyáltalán jogviszony, csak határozott s egyszerre létező személyek közt volt megalapítható; a hitel, a személyek alanyiságát a tőkéével pótolván, melyet egyszerűen mint emberi szükségeket fedező eszközt tekint, ez által létrejöttének egészen új, sokkal tágasabb körü feltételeit szabja. S csakugyan az újkori társasági jog, a részvénytársulatok, a váltó, a papírpénz, mind kimagyarázhatlan rejtélyek a római jog elméletei szerint, s olyanok is maradtak azon jogtudósok előtt, a kik a jelen fejleményeit egy ezer hatszáz év előtt létezett társadalom szeméin át szeretik tekinteni.

Az érintett szakokban, hol a közgazdasági eszmék a jogiakkal egyesültek, az élet a tudományt határozottan megelőzte. S ez természetes; a szemközt álló elméletek sokkal merevebbek, hajthatatlanabbak mint a tények; ezek lánczolatot képezvén a társadalmi viszonyokon végig, számos érintkezési ponttal bírnak, melyeket kimutat a gyakorlat; amazok ellenben, tanaikat központi elveik köré tömörítvén, minél kisebb felülettel jelenkeznek, melyen át kölcsönösen egymásra hathatnának. Ellentétük csupán úgy szüntethető meg, ha mind a ketten közös magasabb elvre vezettetnek vissza, melynek mind a ketten következményei és képződményei.

S valóban, ez be is szokott következni a tudomány haladásával. Már a csillagászat egyesült a dynamikával; a physika részei mindinkább közelednek egymáshoz; az elméleti tudományokban is, az észtan a lélektannal szorosabb viszonyba fűződik; sőt napról napra szaporodnak a jelenségek, melyek szerint ez az élettannal azonosodnék. S ugyanez eredményre kell a jog s a közgazdasági tudományainak jutni. A mint a történet fejlődéséből mindinkább kiderül, hogy az emberiség haladása szabályoknak van alávetve, szűnni kell a

jogeszme feltétlen s önkényes voltának; a mint az egyenlőségi törekvések szilárdulásával, s a béke szellemének terjedésével mind általánosabban elismertetik, hogy az egyéni érdek a társadalméval, a nemzeti fejlődés az emberiséggel egybevág, kiviláglik a közgazdasági anyagi önzési eszme hiányossága. S az elmék lassanként egy magasabb eszme méltánylásához szoknak, mely napról napra nyer a közvéleményben, az egyetemes haszonra törekvéséhez, mely gyakorlatilag már jelenleg is zsinórmértékül tekintetik, valahányszor valódi javítás forog szóban, s nemsokára elméleti megdönthetetlen igazságként fog szerepelni. Ezen fog azután a társadalmi tudomány, mint az emberiség öntudatos fejlődésének tudománya, felépülhetni, melynek a jog s a közgazdaszat két, bár külön, de együtt egy egészet képező s egy célra irányuló vizsgálati módszerét képviselendi.

Fel kell tehát a tudománynak hagyni a jog elvont, kizárólagos, metaphysikai elvével, a mint felhagy az egyéni önzés rideg gondolatával is. S a római jog, mely amannak mindvégig megtestesítését képezé, így kénytelen a szerepből kiesni, melyet két ezredévig viselt; alapja többé nem lehet a jogtudománynak, miután ez már nem mint a társadalom ura s korlátozója, de mint eszköze s fegyvere jelenkezik az általános jóllét kivivására. Helyzetének e változása pedig nem lealacsonyodás. Anyagából mitsem veszít; az elvont eszmék, melyektől megfosztatik, úgyis pusztán nemlegesek; tartalma megmarad, s csupán rendszere módosul az új viszonyokkal összhangban; hiszen a fogalmak, mint az anyag parányai, megmásíthatlanok s örökösek; csakhogy, valamint ezek a szerves testek mindinkább összetett során végig, úgy ők is új meg új alakot öltenek a tökélyesedés megfoghatlan, de élő törvénye szerint, a folyton magasztosabbakká váló eszmékben, s az elméleteknek és rendszereknek egyre kielégítőbb s a valót nemzedékről nemzedékre inkább megközelítő fokozatában.